

Jelky András nyomában

Solymos Ede muzeológussal beszélget Csorna Béla

■ *Mostanában hagyta el a nyomát Solymos Ede Ki volt Jelky Andár? című munkája. A címben szereplő kérdés egy másik kérdést juttat a kötetet forgatók eszébe. Hevesi Lajos ifjúsági regénye — a Jelky András bajai fiú rendkívüli kalandjai ötödfél világrészben címet viselő regényes életrajza 1872-től napjainkig 18 kiadást ért meg. Nemzedékek sora tudta meg belőle, ki volt Jelky. Miért szükséges hát újabb könyv a világljáró bajai szabólegényről? A kérdésre Solymos Ede, a bajai Türr István Múzeum igazgatója így felel:*

Jelky születésének 200. évfordulójával kapcsolatban szülővárosa elhatározta, hogy szobrot állít neves fiának. Miközben Medgyessy Ferenc Jelkynek, a földgolyón hétmérföldes csizmában lépegető bronzalakját formálta, vita bontakozott ki. Valóban megtörténtek-e vele azok a kalandok, vagy csak Háy János volt, s nem is járt a Monarchia határain túl? Úram bocsá', nem is élt, csak az író találta ki az egészet? Borsay Jenő nyugalmazott bajai jegyző, szenvedélyes amatőr régész és helytörténeti kutató, vállalta, hogy igazságot tesz a vitázó felek közt. Hangyaszorgalommal búvárlotta az anyakönyvek sárguló lapjait, lefújta a port a bajai szabó céh évszázados iratairól. Előkerültek az első dokumentumok, Jelky létét igazoló bejegyzések. Nyilvánosságra kerültek ezzel együtt a helyi sajtóban és a fővárosi lapokban olyan adatok is, amelyek bebizonyították, hogy Hevesi Lajos népszerű könyve nem szentírás.

Nem von le semmit Hevesi irodalmi érdemeiből, ha egy jelentős magyar világlutató „a magyar Robinson” életútjának leírását pontosítjuk. Hevesi nem tudományos tanulmányt, hanem regényt írt. Ez a cél vezetett, amikor 1957-ben közzétettem Jelky András a hiteles adatok fényében című munkámat, amely Borsay adatai és az általam később megtalált bajai és budai dokumentumok alapján egybekötött tisztázta, hogy Jelka András Amzeln Nepomuk, azaz Jelky András 1738. április 20-án született, nem pedig 1730. július 30-án, ahogy azt egy régi osztrák lexikon alapján a mostanában kiadott lexikonok is egybehangzóan közlik. Jelky András már csak azért sem születhetett 1730 júliusában, hiszen anyja 1730. július 19-én megszülte Andrást fivérét, Jelka Jánost.

Ezt és a családra vonatkozó egyéb okirattal igazolt adatokat foglaltam össze az 1957-ben megjelent kötetben. Tisztázódott addig például az is, hogy anyja vándorútra induló fiának nem adhatta „hamuba sült pogácsát”, mert amikor András nekivágott a nagyvilágnak, anyja már nem élt. Egy másik példa: a bécsi fivért nem Józsefnek, hanem Mihálynak nevezték. Egy 1765-ben kelt tanácsi jegyzőkönyv szerint: „Fölséges Asszonyunk Udvari Szabója” — Jelka Mihály. A mostani kötet a „hiteles adatok”-ban közölte őta beszerzett újabb dokumentumokat ismerteti.

■ *Milyen további adatok találhatóak a megjelent „második kötetben?”*

Az 1930-as években Hollandiában próbálkoztak Jelky Holland-Indiához kötődő kalandjainak okirati alátámasztásával. Akkor azonban semmiféle adatnak nem jutottak nyomára. A kutatás felújítását kérszre az elmúlt években az egykori Holland-Indiában, Batáviában, a mai indonéz fővárosban, Dzsakartában kezdték meg. Sikerült is nyomára akadni Andreas Jellekának. Sorra küldték meg az ottani levéltári okiratok hitelesített másolatait a bajai múzeumnak. A legbecesebb dokumentum, a személyazonosságát bizonyító irat, a batáviai házassági anyakönyv 1758-ból származó bejegyzése, amely szerint Andreas Jelleka Alsó-Magyarországból, Baja városából származó nőtlen fiatalember és Elisabeth Seguin, a zealandi Middelburgban született hajadon házasságot kötöttek. Az ottani szokások szerint néhány év múlva végrendeletkeztek is, „figyelembe véve a halál bizonyosságát és a halál órájának és percének bizonytalanságát”. A dsakartai végrendelet hiteles másolatát Baján megtalálhatjuk, a Jelky hazatérése után készült budai végrendelet azonban néhány évtizede eltűnt a fővárosi levéltárból, hiába próbálunk nyomára jutni.

Jelentős egyebek közt az a batáviai irat is, amely szerint Jelkyt 1765-ben a Nyugat-oldali Polgári Társaság hadnagyává nevezték ki. 1767-ben Jelkyt kinevezik Heemraadnak, más feljegyzés szerint a Heemraadok tagja lett. Ez a cs. és kir. Hofrath — udvari tanácsosi — cím holland megfelelője. A távol-keleti szigetvilágban leírt utazásait egyelőre nem támasztja alá okirat, de ebben az irányban is van némi remény. Hiyami professzor, tokiói történész felkereste a bajai múzeumot, hogy Jelkyről adatokat szerezzen be. Ezek birtokában igyekszik eredményessé tenni Jelky japáni küldetésével kapcsolatos kutatásait.

Pénz és ideológia

Dr. Gedai Istvánnal beszélget

Deregán Gábor

Negyvenesztendős a forint!

Az eltelt évtizedekben sokan és sokszor méltatták megszületésének jelentőségét, különösképpen azt hangsúlyozva, hogy az egyetemes pénztörténet legnagyobb méretű inflációjában kiszenvedett pengőt váltotta fel. Arról azonban — úgy tűnik — kevesebb szó esett, hogy a forint akkor is megjelent volna, új pénzként egy új világnak, ha nincs az infláció.

● *Mi erről a véleménye dr. Gedai Istvánnak, a Magyar Nemzeti Múzeum éremtára vezetőjének?*

Kétségtelen, a pénznek elsődleges, fizetőeszköz funkcióján kívül a történelem folyamán minden korban volt egy másodlagos szerepe is, az, hogy a rajta lévő ábrával kifejezzen valamit az adott társadalom ideológiájából. A pénz ugyanis mint használati tárgy, minden emberhez eljutott, még a nincstelenhez is, ha másért nem, hogy adóként visszafizethesse, s ily módon a hatalom jelképe, a pénz ábrája is közismertté vált. Az évszázadok során törvényszerűen ismétlődő gyakorlat volt, hogy az uralkodó halálakor, az új uralkodó trónra lépésével új pénzt is verettek, az ő nevével és képmásával. A pénz gyorsan terjedt, a hír — gondoljunk csak a középkorra — kevésbé gyorsan, így tehát az obulusok, a garasok afféle újság szerepét is betöltötték: „Emberek, új királyotok van!” S ezek a pénzek valamiképpen az uralkodó vágyát, kormányzási elképzeléseit, szándékát is kifejezték. Jó példa erre mindjárt az első magyar pénz, István király ezüst denárja, amelyen egy felhőből kinyúló, lándzsát tartó kéz látható. Egyértelmű az üzenet, a körirattal is alátámasztott szimbólum: Isten keze adja át a hatalmi jelvényt, István király uralkodói joga, hatalma tehát Istentől eredeztetett. A szimbólumok, az „üzenetek” időnként, mint Istvánnál is, nagyon konkrétak, nagyon közérthetőek, máskor meglehetősen elvontak voltak.

● *Ilyen közérthető, és szélesebb körben is ismert jelkép a Mária-rajzolat...*

A Madonna-ábrázolás jóval későbbi keletű, bár érdekes módon a nép tudatában a Mária-kultusz sokáig összefonódott Szent István tiszteletével. A kis Jézust ölében tartó Madonna alakja a pénzeken Mátyás király 1467-es reformjával jelent meg és az évszázadok során a magyar pénzek egyik jellegzetes sajátosságává vált; valamilyen formában egészen 1939-ig fellelhető fizetőeszközjeinkben. De az uralkodói elképzelést tükröző éremképre ugyancsak jellemző példa Nagy Lajos aranyforintja. Mint köztudott, az ő apja, Károly Róbert veretett először Magyarországon aranypénzt, firenzei mintára, firenzei éremképekkel. A florenuson a talján város védőszentje, Keresztelő Szent János szerepelt és ezt változtatta meg Nagy Lajos: az ő lovagi ideálját, Szent László királyt tette rá a forintra. Így és ettől az időtől, 1358-tól alakult ki, nagyon tudatosan, a magyar történelemben a Szent László-kultusz.

● *Szabadjon egy, a gondolatmenettől talán némiképp eltérő, de mégiscsak ide kívánczó kérdést közzébevetnem. Nagy Lajos forintja a korábbi, anyagukban kevésbé értékes ezüst- és rézpénzek után éppen aranyforintként került a kereskedelembe; mi indokolta, vagy mi tette lehetővé ezt a nyilván nagy jelentőségű változást?*

A rendkívül bonyolult nemzetközi gazdasági és pénzvviszonyok elemzése messzire vezetne, az azonban egyértelmű tény, hogy Károly Róbert, majd Nagy Lajos kamararendszere szilárd bázisra támaszkodhatott. Nevezetesen: az idő tájt Magyarország Európa évi aranytermelésének több mint a 80 százalékát adta, s ennek a gazdasági háttérnek volt külsőségeiben is erőteljes és hangsúlyozott megnyilvánulása az aranyforint. Az aranyforint, amelynek az egyik oldalán mint említettem, Nagy Lajos uralkodásának idején megjelent a Szent László-kép.

● *Az Ön által idézett példák kétségtelenné teszik, hogy a mindenkori hatalom határozta meg a pénz mögöttes céljait, amely nemegyszer egybeesett a nemzeti törekvésekkel...*

Természetesen. Hogy az uralkodók milyen nagy jelentőséget tulajdonítottak a pénzhordozta, a pénzkifejezte eszméknek, azt talán a legjellemzőbben Bethlen Gábor tallérja érzékelteti. Buda elfoglalása után az ország három részre szakadásába a magyarság soha nem nyugodott bele, egyesítését a Habsburgok, a magyar rendek, az erdélyi fejedelmek, az egyszerű emberek a legkülönbözőbb módon képzelték el. E próbálkozások egyikeként 1620-ban a beszercebányai országgyűlés Bethlen Gábor erdélyi fejedelmet magyar királlyá választotta, gondolván, hogy nemzeti uralkodó alatt majd elérhető a cél. Bethlen Gábor pénzeire rá is verette, mintegy üzenetként: „Elektrus Rex”, megválasztott király, s bár soha nem koronáztatta meg magát, a címere fölé is odatéttette a magyar koronát. Bizott abban, hogy e jelkép is segít majd egy-egybe tömöríteni a nemzetet. A Rákóczi-szabadságharc pénze is hordozott, programszerűen, nemzeti ideológiát, ez közismert. A kor szokásától eltérően Rákóczi rézpoltúráin, aranydukátjain, ezüst féltallérjain

nem látható a fejedelem arcmása. Eltekintve egy arany próbaverettől, a szabadságharc idejéből nem ismerünk olyan pénzt, amelyet az arcképe díszíten. Disziti viszont pénzeinek egyik oldalát, immár szinte hagyományosan, a Madonna és a sávós-kettős kereszt magyar címer, a másik oldalon pedig az értékjelzés mellett ott van nagyon hangsúlyosan a híres PRO LIBERTATE felirat. „Pénzt verettem a köz-szabadság jelvényével!” — írja Emlékirataiban, egy helyütt. Tegyük hozzá: nagyon szép érmeket készítették, amelyek a korabeli magyar éremművészet magas színvonaláról tanúskodnak. A szilárd gazdasági bázis híján azonban a rézpolturák csak kevésé töltötték be eredeti, fizetőeszköz funkciójukat, a szabadságharc bukása után pedig a Rákóczi-pénzek elvesztették forgalmi értéküket. Történelmünkben először viszont megnőtt az eszmei értékük: a nép mint a függetlenség jelképeit őrizte azokat.

● *S alig másfélszáz évvel később, ugye, mindez szinte kísértetiesen megismétlődött...*

Összességében igen, csak sokkal tudatosabban. Az 1848—1849-es forradalomnak és szabadságharcnak is meg kellett teremtenie a kiadásaihoz, főként a hadikiadásaihoz nélkülözhetetlen gazdasági alapot, megjelent az első magyar papírpénz. Elsősorban természetesen fizetőeszköz volt a Kossuth-bankó is, de hogy mennyire nem csupán az, azt mindennél beszédesebben bizonyítja, hogy azokat a szabadságharc bukása után be kellett szolgálatni és nyilvánosan megsemmisítették, elégették őket. De a nép ha csak tette, elrejtette a Kossuth-bankót, s ebben csak nagyon kis szerepet játszott az értéktelenség; a hatalommal szembeni ellenállását fejezte ki ezzel is. A nép nem csupán jelképként, hanem ereklyeként őrizte a Kossuth-bankót, a nemzeti függetlenség ereklyéjeként.

● *Nekem az a véleményem, hogy a pénz műziumokban járva ma sem csak, s nem is elsősorban pénzt látunk benne, hanem ott látjuk mögötte Petőfit, Vasvárit, a szabadságharc győztes csatáit, Bem apót és ott az aradi vértanúkat is, történelmünk egy fejezetét. A Kossuth-bankó mint ilyen, egyedüli pénzeink között. Nem vitatom, sőt magam is vallom, hogy az évszázadok során, vagy akár napjainkban is, többi pénzeink is hordoztak mögöttes ideológiai, politikai, nemzeti mondanivalót, de talán csak bevezetésük kezdeti időszakában. Később azonban, a pénzforgalom szürke hétköznapijaiban, minden elhalványult, s visszaváltozott a pénz azzá, amiért megszületett, fizetőeszközzé. Példaként említhetem mai forintunkat, amely — jól emlékszem — megjelenésekor milliók számára sokkal több volt, mint egy fém- vagy papírdarab. Az új világ ígérését jelképezte. Ma pedig — teljesen jüggeltenül az értékváltozástól — jobbra csak egy olyan tárgy, amiért az üzletben kenyeret, ruhát adnak. Mi a véleménye erről a Magyar Nemzeti Múzeum éremtára vezetőjének?*

Szeretném ismét hangsúlyozni, hogy a pénz elsődlegesen használati tárgy, ez volt minden korban és ez ma is. Ha a szimbólumról beszélünk, akkor általában nem magával a fém- vagy papírdarabral, hanem a rajtuk lévő ábrával kapcsolatban tesszük. Nyilvánvaló, hogy ha most előveszek egy húszforintost, akkor abban valóban a húszforintost látom, de ha megnézem a pénzt, és azon Dózsát látom, akkor már elgondolkozhatom. Az ábra már üzenhet nekem valamit. S az emberek néha azért csak megnézik a pénzt. Meggyőződésem, hogy tudat alatt hat az emberek érzelmi világára, gondolkodására a pénz ábrája, még — ahogy Ön mondta — a pénzforgalom szürke hétköznapijaiban is. A történelemből is hozhatok példát, épp a már említett Madonnaképt. Hozzá a magyar rendek a Habsburgok alatt szinte mindvégig nagyon határozottan ragaszkodtak. A Habsburg-birodalom más tartományaiban kiadott pénzekkel szemben ugyanis a Magyarországon forgalomban lévő pénzek a Madonna jelentette a magyar jelleget. Egészen biztos, hogy mindezt évszázadokon át nap mint nap nem fogalmazták meg maguknak az emberek, de a jelkép tudat alatti hatásáról szilárd véleményünk lehet. Ugyanígy nyilvánvaló, hogy az 1867-es kiegyezést követően, egy idő után mindenki számára természetesnek tűnt a forint, a krajcár a magyar nyelvű felirat, vajmi kevesen gondolták végig tudatosan, hogy ennek előzményei 1848-ig, 1849-ig nyúlnak vissza, eszmei hatását azonban mérni nem, de még becsülni sem lehet.

● *A pénztörténet uralkodók története? Hogy jöttek az uralkodók, új pénzt verettek, saját arcképükkel.*

Mondhatom-e: 1945-ben jött egy új társadalmi rendszer és létrehozta saját arcképével a forintot?

Kérem, persze, természetesen. Hasonlítsuk össze az 1926-os 1 pengőst és az 1946-os 1 forintost. A kettő között fel kell tételeznünk bizonyos hasonlóságot és különbséget. Hasonlóság, hogy mindkét alkalommal új valuta került forgalomba, a különbség pedig számos. Hasonlóság az is, hogy mindkét érmén található címer. Az 1 pengősen az akkori államhatalom jelvénye, a koronával, lévén hogy Magyarország 1926-ban királyság volt. Természetes, hogy akkor azt a címet verették a pénzre, mint ahogy az is természetes, hogy a forintról lekerült a korona. Az új forint a Kossuth-címer van jelen, jelképezve a forradalmat, a függetlenséget. Különbség az érmén látható felirat és megváltozott a fizetőeszköz neve is. A pengő forint lett, nyilván nem véletlenül, a történelmi folyamatosságok hangsúlyozza az elnevezést. Később — mint ismeretes — a forintról lekerült a Kossuth-címer is, és én ezt rendkívül sajnálom, mert ez is a történelmi folyamatosságra utalt, és nem is csak 1848-ig visszamenően. A Kossuth-címer nem egy idejétmúlt társadalmi rendszer szimbolikája volt, elemei — mint már említettem — a magyar középkorból eredeztethetők. A kettős kereszt sem egyházi, hanem államhatalmi jelkép, amit III. Béla hozott Bizáncból. Téves ideológiai tartalmak kapcsolódtak a hármaskhoz is. A hármask ivel először a XIV. század közepén jelent meg a kettős kereszt alatt, heraldikai okokból. A magyar címeren ugyanis mindig vonzódott a természetszerű megjelenítéshez, sohasem kedvelte a lebegő címerelemeket. Felhőből nyúlik ki István pénzen a kar, hármask ivelésű vonalon áll a kettős kereszt. Őszintén sajnálom tehát, hogy ez a Kossuth-címer 1949-ben lekerült a forintról, annál is inkább, mert egy, a heraldikai törvényeit semmibe vevő, a nemzeti jelleget, az ország hagyományait háttérbe szorító váltotta fel. Zászlóelem tűnt fel például az új állami címerben. Zászlóra címet gyakran híreznék, címeren zászlót azonban még nem látott a világ. Ebből a szempontból mai címerünk is bírható.

A HAZAFIAS NÉPFRONT ÚJ, SZÍNES
CSALÁDI MAGAZINJA
+ RÁDIÓ ÉS TV ÚJSÁG
+ HIRDETÉSI MELLÉKLET

képes7

Érdekes emberekről, esetekről
színes képek, riportok,
hasznos tudnivalók, ötletek,
fogyasztói érdekvédelem, divatújdonságok,
hobby, pop-rock hírek
skandináv keresztretjvény.

*Az új színes magazint keresse
minden pénteken
az újságárusoknál!*

